

Keith Thomas. *The ends of life. Roads to fulfilment in early modern England.* Oxford University Press

Woorden als levensvervulling en levensdoel hebben een moderne klank. Onwillekeurig wekken ze de indruk dat we zelf kunnen kiezen waaruit die vervulling en dat doel zullen bestaan. Dat veronderstelt dat wij mensen autonome wezens zijn, individuen die hun leven in de hand hebben en die in bewuste zelfontplooiing vaak hun hoogste ideaal zullen zien. Een groot verschil met het verleden, toen conventie en traditie bepaalden wat voor levens mensen konden leiden. De godsdienst was nog oppermachtig en niemand hoefde zich druk te maken om zijn levensvervulling, omdat die per definitie in het hiernamaals lag. Op aarde had iedereen simpelweg zijn plicht te doen, op de plek in de samenleving waar hij door God was neergezet. Wie naar meer streefde, maakte zich schuldig aan hoogmoed.

Hoe zijn we toch van zo'n statische, conformistische samenleving in de even mobiele als pluriforme moderne wereld terecht gekomen? Voor het antwoord op die vraag moeten we naar de lange overgangperiode kijken, die gewoonlijk 'vroeg modern' wordt genoemd. De Britse historicus Keith Thomas heeft er zijn specialiteit van gemaakt om deze ruim bemeten periode (van 1530 tot 1780, dus pakweg van de Reformatie tot de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog) voor Engeland te bestuderen. Eerder deed hij dat in veelgeprezen en ook in het Nederlands vertaalde studies als *Religion and the decline of magic* (1973) en *Man and the natural world* (1983). Zijn nieuwe boek heet *The ends of life. Roads to fulfilment in early modern England*.

Thomas heeft zich voorgenomen het verleden te benaderen zoals een antropoloog een 'exotische maatschappij' bestudeert. Dus met alle aandacht voor de vreemdheid van zijn onderwerp, maar ook met oog voor de overeenkomsten tussen toen en nu. Vandaar dat begrippen als levensvervulling en levensdoel ook in de vroeg moderne tijd bruikbaar blijken te zijn. Het resultaat is een uitermate genuanceerd maar ook enigszins verwarrend beeld, waaruit alle eenduidigheid is verdwenen. Thomas begint steeds met de officiële doctrine, ontleend aan christendom en antieke oudheid, en zoekt dan in op de praktijk van alledag die vaak iets heel anders te zien geeft. Het is daar vooral dat de overeenkomsten kunnen worden waargenomen. De veranderingen blijken meer te zitten in de ideeën dan in de mensen.

Op welke manieren trachtten de vroeg moderne Engelsen hun leven zin en betekenis te geven? Wat waren de levensdoelen waarop zij zich richtten? Thomas behandelt er een zestal, in het volle besef niet uitputtend te zijn: militaire moed, arbeid, rijkdom, reputatie, persoonlijke relaties en het leven na de dood.

Neem de arbeid. Door het christendom werd arbeid niet positief beoordeeld; dat de mens moest werken was immers een gevolg van de erfzonde. Ook de oudheid vond arbeid niets voor vrije burgers. Werk was nuttig, zelfs noodzakelijk, voor de meerderheid om in het levensonderhoud te voorzien en voor iedereen om ijdelheid en lediggang tegen te gaan. Maar niemand beval werken aan omdat het op

zichzelf als iets aangenaams of vreugdevols werd gezien. Zelfs de verlichte filosoof John Locke noemde arbeid om de arbeid 'tegen de natuur'. Daar denken de werklozen van nu, ondanks bijstand en WW, toch heel anders over; voor hen is niet te kunnen werken zo ongeveer het ergste wat een mens kan overkomen.

Maar zie, na de officiële opvattingen keurig te hebben weergegeven komt Thomas met allerlei uitzonderingen. Met de 18^e-eeuwse filosofen David Hume en Adam Smith bijvoorbeeld, die het werk waardeerden als een bij uitstek menselijke behoefte aan activiteit en bedrijvigheid. Hun collega Thomas Hobbes blijkt iets dergelijks zelfs al een eeuw eerder te hebben beweerd, terwijl Hobbes' tijdgenoot Samuel Pepys zijn eigen werkzaamheden in zijn dagboek een 'delight' noemt; hij zit in elk geval liever de hele dag en avond op zijn kantoor dan thuis met zijn vrouw ruzie te moeten maken. De workaholic bestond dus al in de vroeg moderne tijd. Voor de hogere beroepen ligt dat misschien voor de hand, maar Thomas diept ook getuigenissen op over gewone arbeiders die 'zingend' en 'fluitend' aan de slag gingen. En wat te denken van de ambachtsman, die eer van zijn werk had en daar buitengewoon trots op was? Het aanvankelijk zo duidelijke beeld valt uiteen in nuances, maar wint tegelijk aan levendigheid.

Het aantrekkelijke van dit boek is dat Thomas zich steeds met concrete mannen en vrouwen bezighoudt, niet met levenloze abstracties. En hij heeft een periode uitgekozen die lang genoeg is om verandering en ontwikkeling te kunnen tonen. Bijvoorbeeld in de waardering voor het krijgsmanschap. Van oudsher werd de strijd op het slagveld gezien als de beste gelegenheid voor een man om te laten zien wat hij waard is. Heldendom was het doel, liefst met zo roekeloos mogelijke acties verworven, net als in de populaire ridderromans. Ook sterven in het harnas was nog een letterlijk ideaal. Maar als de oorlogsvoering verandert en de nadruk steeds meer komt te liggen op organisatie en strategie, boet de individuele heroïek in aan belang.

Nog altijd bestonden er ijzervreters die niets te dol was om hun moed te bewijzen. Thomas geeft het voorbeeld van een 17^e eeuwse edelman die tijdens een banket met Spaanse officieren zijn mond volpropte met de scherven van gebroken glazen, totdat het bloed hem van de lippen stroomde. Maar op het slagveld had men aan zulke woestelingen steeds minder behoefte. In de tweede helft van de 17^e eeuw dienden zich zelfs heuse pacifisten aan, in de gedaante van de Quakers, en tegelijkertijd zocht men het ideaal van heldenmoed liever niet meer bij de grote veroveraars van weleer maar bij Christus of bij de martelaren voor het geloof, die uitblonken door karaktersterkte en niet door fysieke agressie.

Natuurlijk is de krijgshaftigheid nooit echt uit de gratie geraakt, althans niet vóór de Eerste Wereldoorlog. Er werd nog geregeld oorlog gevoerd, maar als levensdoel verloor de fysieke moed in het gevecht aan populariteit. Iets dergelijks geldt ook voor het destijds enorme belang van eer en reputatie. Voor een edelman was zijn eer alles, menigeen heeft er duels op leven en dood voor uitgevochten. Maar ook de gewone burger diende zich terdege om zijn goede naam en faam te bekommeren. De vroeg moderne economie was er een waarin iemands 'woord' van kapitale betekenis was, en de betrouwbaarheid van dat 'woord' stond of viel

met iemands reputatie. Wie zijn eer verloor, door laster of eigen wangedrag, had geen leven meer. Pas de opkomst van banken en verzekeringen bracht hierin verandering, omdat men zich voortaan afdoende kon indekken. Maar denken we even aan de huidige kredietcrisis en aan de volkswoede over de bonussen, dan wordt duidelijk dat zaken als eer en reputatie nog altijd niet straffeloos te grabbel kunnen worden gegoooid.

Nauw verbonden met iemands eer en reputatie was het verlangen naar onsterfelijke roem als levensdoel. Ook hier vinden we een subtiele concurrentie met de officiële christelijke ideologie, die aan de postume aardse roem geen bovenmatige waarde hechtte, aangezien al het aardse toch zou verbleken in het hiernamaals. Thomas schrijft dan ook dat de hang naar faam bij het nageslacht toenam naar mate het geloof in God en religie afnam. Niet voor niets noemde Diderot de herinnering van het nageslacht de 'hemel' van de ongelovige.

In de praktijk blijkt de tegenstelling minder groot, omdat ook gelovigen er op allerlei manieren in slaagden hun verlangen naar wereldse roem te combineren met de eisen van het christendom. Dat gebeurde onder meer via de charitas, waardoor de naam van een op roem beluste gelovige deugdzaam bleef voortleven, voor altijd verbonden met een weeshuis, een studiebeurs of een lezingenreeks – ten grondslag aan Thomas' boek liggen bijvoorbeeld de *Ford Lectures* die hij in 2000 heeft gehouden aan de universiteit van Oxford.

Minder charitatief waren de rechtenstudenten die in 1606 alle ruiten insloegen van een Londens bordeel. Waarom? Omdat zij hoopten dat er dankzij deze gewelddaad ook na hun dood nog over hen zou worden gesproken. Tegenwoordig, schrijft Thomas, hebben we de televisie en de krant om mensen oppervlakkige bekendheid te verschaffen, maar voor de ware roem blijft men aangewezen op de wetenschap, die met studies en biografieën iemands daden en naam veel langer voor de vergetelheid kan behoeden. Onbedoeld bewijst Thomas het gelijk van zijn stelling. Want van die rechtenstudenten en van hun merkwaardige wijze om naar de onsterfelijkheid te streven had geen mens meer iets vernomen, als ze niet in dit boek waren vermeld. *The ends of life* gaat niet alleen over levensdoelen, het vervult er ook een paar.

(*NRC Handelsblad*, 27-3-2009)